

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 1046-1061

İNANÇ VE İBADETLERE ETKİSİ BAĞLAMINDA YAHUDİ SÜRGÜNÜ
Jewish Exile In The Context Of Its Effect On Faith And Worship

İsmet EŞMELİ

Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Dinler Tarihi Bilim Dalı, esmeliismet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4551-0309.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	08/11/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	08/12/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	1046-1061

Atıf / Cite as: Eşmeli, İsmet. "İnanç ve İbadetlere Etkisi Bağlamında Yahudi Sürgünü"
[Jewish Exile In The Context Of Its Effect On Faith And Worship]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 1046-1061.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1020468>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar/lar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar/lar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 1046-1061

İNANÇ VE İBADETLERE ETKİSİ BAĞLAMINDA YAHUDİ SÜRGÜNÜ*

İsmet EŞMELİ**

Öz

Yahudilik, tarihsel olarak İslam ve Hıristiyanlıktan daha uzun bir geçmişe sahip bir dindir. Tarihi süreç içerisinde bu dine inananlar, sosyal, siyasî, dinî ve ekonomik olmak üzere farklı süreçler tecrübe etmişlerdir. Bu süreçteki yaşanmışlıklar, Yahudiliğin inanç ve ibadetinde de yansıma bulmuştur. Bu açıdan Yahudi inanç ve ibadetleri, Yahudiliğin tarihi ile yakından bağlantılıdır. Mısır esaretinden kurtuluş, yerleşik düzene geçiş, daha sonrasında krallık dönemleri ve Asur, Babil ve Roma sürgünleri gibi süreçler Yahudiliğin diğer alanlarda olduğu gibi dini açıdan da şekillenmesinde etkili olmuştur. Asur sürgünü Yahudilikte ilk mezhepleşmenin oluşmasına zemin hazırlamış olması, Babil sürgünü ise bazı ibadetlerin geçici olarak askıya alınması ve sonrasında Yahudi kimliğinin oluşması açısından dikkate değerdir. Roma sürgünü ise, Yahudilerin uzun yıllar vatansız ve dolayısıyla mabedsiz kalmasına sebep olmuştur. Yahudilerin yaşadığı bu süreçler Tanrı, kurtarıcı/Mesih ve Ahiret gibi inançlarında yansıma bulmasının yanında kurban, hac ve dua gibi ibadetlerinde de yansıma bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Sürgün, İnanç, İbadet, Tanrı, Kurban.

Jewish Exile In The Context Of Its Effect On Faith And Worship

Abstract

Judaism is a religion that historically has a longer history than Islam and Christianity. In the historical process, those who believe in this religion have experienced different processes such as social, political, religious and economic. The experiences in this process were also reflected in the belief and worship of Judaism. In this respect, Jewish beliefs and practices are closely related to the history of Judaism. Processes such as liberation from Egyptian bondage, transition to settled order, later kingdom periods and exiles from Assyria, Babylon and Rome were influential in the religious formation of Judaism as in other areas. The Assyrian exile is remarkable in that it paved the way for the formation of the first sectarianism in Judaism, and the Babylonian exile in terms of the temporary suspension of some worship and the formation of Jewish identity afterwards. The Roman exile, on the other hand, caused the Jews to remain stateless and therefore without a temple for many years. These processes experienced by the Jews were reflected in their beliefs such as God, the savior/Messiah and the Hereafter, as well as in their worship such as sacrifice, pilgrimage and prayer.

Keywords: Judaism, Exile, Faith, Worship, God, Sacrifice.

Structured Abstract: Jewish beliefs and their worship, which developed accordingly, were formed and shaped in Jewish history. Depending on this situation, evaluating

* Makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir uygulama içermediğine, yazar/lar arasında çıkar çatışması olmadığına ve makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek almadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, esmeliismet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4551-0309.

Jewish beliefs and practices independently of their own history will not yield a healthy result. It has been inevitable that the social, political and economic situations that Judaism has gone through in the historical process have been reflected in belief and worship. This reflection has caused a change, sometimes more or less, and sometimes fundamentally. At the beginning of the events that caused this change are the exiles, which left great traces on the lifestyles, beliefs and worship of the Jews. It is clear that the Jewish law, which is accepted to have been shaped in a fundamental sense with Moses, continued to take shape in the later historical process of the Jews. After forty years of desert travel, it was inevitable for the Jews, who had settled down and had a kingdom-level administration after a while, to change their worship according to the changing conditions. In terms of understanding of God, the concept of god, which was evaluated within the borders of the Jewish Kingdom before the Babylonian exile, evolved into a universalist understanding during the exile, moved outside the borders of the kingdom and turned into a universalist understanding. Likewise, the savior/Christ understanding, whose importance was not felt in the religious life of Judaism in the early days, and the expectation of the future of a descendant of King David, who would make the Jews live in a period like in the time of King David, became evident in Jewish religious life with the exile period. Exile has been a determining factor in the understanding of the holy book of the Jews as well as in the understanding of God and the savior/Messiah. In particular, the formation of the Talmud tradition is closely related to the history of the Jews. Judaism is identified with the promised land that developed due to God's covenant with Abraham. The Jews who had these boundaries thought that they had a full religious life in terms of belief and worship. Although the temple was an important element in Judaism before the kingdom period, the temple-centered Judaism, which was identified with the promised land, came to the fore with the involvement of the Temple of Solomon in the social and religious life of the Jews. It is known that after the exile, Judaism, which is identified with the promised land, continues with some deficiencies in the context of worship. In addition, the belief in the covenant and the promised land of the Jews were influential in the formation of religious Zionism, which emerged with a religious argument for the purpose of owning these lands they believed to belong to them, together with the covenant while in exile. It is clear that the concept of the hereafter in Judaism has a close relationship with the understanding of the holy book. The hereafter is not directly mentioned in the passages of the Torah. However, the perception of the hereafter has developed in Talmud texts. It is clear that there is a clear difference between the perception of the hereafter in the texts before the exile and the texts after the exile. In this respect, it is possible to say that the exile is also effective on Judaism's understanding of the hereafter. Exile is a situation that is effective in the worship system of Judaism, as it is in Jewish beliefs. The effect of exile in Jewish worship can be evaluated in two ways. The first of these is the new situations that emerged in the form of being affected by the beliefs, worship and cultures of other nations in the exiled regions. The second is the situation related to the continuation of a temple-centered understanding without a central temple after the exile, as a situation directly brought about by the exile. In other words, it is the worship performed by the Jews, who could not have a central temple after the exile, by putting the temple in the center during the temple period. The sacrifice was suspended as there was no temple with the exile, and prayer was substituted for it. As in the sacrifice, the pilgrimage turned into a visit to the wailing wall, which is believed to have remained behind the Temple of Solomon, regardless of time, during the exile period. As a result, a long historical past, starting with the liberation from Egyptian bondage and lasting from Roman exile to the present, has been decisive in the formation of the Jewish belief and worship system. Exiles in Jewish history were at the forefront of these elements. Exiles caused changes in the meaning and practice of some beliefs and practices of Judaism.

Keywords: Judaism, Exile, Faith, Worship, God, Sacrifice

GİRİŞ

Her dinî geleneğin inanç ve ibadetlerinde, o din ve mensuplarının sahip olduğu tarihsel süreç önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudilikte bu tarihsel süreç, açık bir şekilde kendini hissettirmektedir. İlk yıllarından itibaren Yahudilik, tarihsel süreç içerisinde şekillenmekle birlikte, özellikle sürgün dönemleri, inanç ve ibadet bağlamında Yahudiliğin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yahudilikte ahitleşme, seçilmişlik, vaat edilmiş topraklar ve mabet merkezlilik Yahudiliğin temel özellikleri olarak kabul edilmektedir. Bu temel özelliklerin farklı şekillerde yorumlanmasına sebebiyet vermesi açısından sürgün, Yahudi inancında belirleyici bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda, mabet merkezli uygulanmakta olan kurban gibi ibadetlerin anlam ve şekil değiştirmesine etkisi bağlamında sürgün, Yahudiliğin ibadet anlayışında da etkili olmuştur. Bu açıdan, günümüz Yahudi inanç ve ibadetlerini anlamada Yahudi tarihindeki sürgünlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Yahudi sürgünleri, Yahudi inanç ve ibadetlerine yansımaları açısından değerlendirilecektir.

1. Yahudi Sürgünleri

Yahudiler, kendilerini Mısır'dan çıkışlarından itibaren sürekli olarak yeni bir durumla karşı karşıya bulmuşlardır. Çöl yolculuğunun ardından Kenan diyarına yerleşme, Krallık dönemleri, sürgünler ve sürgün sonrası durumlar karşısında Yahudiler her daim yeni karşılaşılan durumlara uygun yeni pratikler oluşturmuşlardır. Bu yeni durumlar, alışkanlıklar alanında olduğu gibi bazen inanç ve ibadet boyutunda da kendini göstermiştir. Yahudilerin tarihindeki önemli dönüm noktaları olduğu gibi bu dönüm noktalarının Yahudiler ve Yahudilik üzerinde etkileri bulunmaktadır. Mısır esareti sonrası, vaat edilmiş topraklara yerleşme, ikiye bölünme ve sürgünler Yahudi toplumunun üzerinde toplumsal ve ekonomik olarak etkiye sahip olmakla kalmamış, bunun yanında Yahudiliğin bazı inanç ve ibadetlerinde de etkili olmuştur. Hatta sürgünün Yahudilerin din algısı üzerinde belirgin bir etkisi olmuştur.

1.1. Mısır'dan Çıkış

Mısır'dan çıkış İsrailoğulları için önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Firavun'un tebaası olarak İsrailoğulları, Mısır'ın din ve kültüründen fazlasıyla etkilenmişlerdir. Hz. Musa tarafından Mısır esareti sona erdirilen İsrailoğulları, çöldeki kırkyılın ilk zamanlarında hatta henüz Mısır'dan çıkmadan önce Hz. Musa ve Tanrıya karşı isyanda bulunmuşlardır. Mısır esareti boyunca politeist unsurlara yabancı olmayan İsrailoğulları, Hz. Musa'nın Tanrıdan aldığı On Emir'e ve diğer vahiy emirlere uymakla yükümlü tutulmuştur. Bu süreçte Tanrı, Hz. Musa ile

İsrailoğullarının ataları ile yaptığı ahidi yenilemiş ve İsrailoğullarının kendilerine Tanrı tarafından vaad edilen Kenan topraklarına yerleştirmesi söz konusu olmuştur.¹

Mısır'dan çıkış, bir anlamıyla Yahudilerin politeist unsurlardan uzaklaşarak monoteist bir tanrı inancının pekiştiği ve İsrailoğulları tarafından benimsendiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Diğer taraftan İsrailoğullarının Mısırlıların başına gelen belalardan sonra Firavun ve askerleri tarafından sürgün edilmesi söz konusu olmuştur. İsrailoğullarının Mısır'daki hayata alışmış olmaları nedeniyle Hz. Musa ile birlikte gitme konusunda isteksiz davrandıkları hatta bu hususta Hz. Musa'ya başkaldırdıklarından söz edilmektedir. Ancak çölde geçen kırk yıllık süreçte İsrailoğullarının toplum olarak yeniden inşa edildiği, Kenan diyarına Mısır'dan çıkan nesilden sadece iki kişinin ulaşabildiği, yani Tanrı tarafından sadece onların Kenan diyarına girişlerine izin verildiği belirtilmektedir.²

1. 2. Asur Sürgünü

Kral Süleyman yönetimindeki İsrail Krallığı, Kral Süleyman'ın vefatından sonra kuzeyde İsrail ve güneyde Yahuda krallığı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Asur sürgünü kuzeydeki İsrail Krallığının M.Ö. 722 yılında yıkılması ve buradaki Yahudilerin sürgün edilmesiyle gerçekleşmiş bir olaydır. Bu sürgün, Yahudi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve Yahudi tarihine yansımaları olmuştur. Kral Süleyman'dan sonra bazı fikri ayrılıklar neticesinde ayrılığa düşen İsrail Krallığı Asurlular karşısında zayıf kalmış ve bağımsızlıklarını kaybetmiştir.³ Bu yenilgi sonrasında sürgüne maruz kalan İsrail Krallığına ait Yahudiler, daha sonraki süreçte yaşadıkları kültürün etkisiyle farklı inanışları benimsedikleri gerekçesiyle Yahuda Krallığına ait Yahudiler tarafından gerçek Yahudi olarak kabul edilmemişlerdir. Daha sonra bu grubun Yahudilikteki ilk mezhep olarak kabul edilen Samirileri oluşturduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Asur sürgününün Yahudilikte ilk mezhepleşmenin ortaya çıkışı ve gerçek Yahudi'nin kim olduğu gibi hususlarda etkili olduğu bilinmektedir.⁴

1. 3. Babil Sürgünü

Babil sürgünü, güneyde yer alan Yahuda Krallığının M.Ö. 586'da Babilliler tarafından yıkılması ile başlamış ve dinin uygulama merkezi olarak kabul edilen Kudüs'teki mabedin yıkılması ve tüm Yahudilerin olmasa da birçok Yahudi'nin Babil'e sürgün edilmesi gibi sonuçları beraberinde getirmiştir. Bunun neticesinde, Yahudiliğin temel inanç ve ibadet anlayış ve uygulamasında köklü bazı değişikliklere gidilme zorunluluğu doğmuştur. Yahudiliğin Tanrı anlayışı, Mesih beklentisi, Krallığın ve din adamlarının statüsü, kutsal kitap anlayışı ve kurban gibi mabede bağlı olarak

¹ Yaratılış, 12: 2; 15: 4-5; 17: 18-21; 26: 2-4; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 35-37.

² Baki Adam, *Hazreti Musa* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2019) 63; Yasin Meral, *Sâmiri'nin Buzağısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 40-41.

³ Gürkan, *Yahudilik*, 41-42.

⁴ Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Metaforu: "Boş Ülke" Miti ve "İncir" Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Milel ve Nihal* 5/3 (Eylül-Aralık 2008), 263-264.

yapılan ibadetler açısından farklılaşma olmuştur. Özellikle bu sürgün sonrasında yaşanan süreç, Yahudiliğin millî bir din şekline dönüşmesine sebep olmuştur. Babil sürgünü, çok uzun bir zaman dilimi olmamakla birlikte Yahudiler ve Yahudilik açısından köklü etkilere sahip olmuştur. Kudüs'e dönen Yahudiler, Ezra önderliğinde Yahudiliğin temellerini yeniden oluşturmuştur.⁵

1. 4. Roma Sürgünü

Pers hâkimiyetinin sona erip Makedonya Kralı Büyük İskender'in Kudüs'e hâkimiyetinin ardından farklı kültürlerden etkilenen Yahudiler, son olarak Roma'nın hâkimiyetinde oldukları dönemde, din işlerinde kendilerini idare etme hakkına sahip olmakla birlikte idarî olarak Kudüs valisine karşı sorumluydu. Ancak Hz. İsa'nın durumuyla ilgili ve diğer bazı gelişmeler neticesinde Kudüs'te yaşayan Yahudiler, bu bölgeden Roma otoriteleri tarafından dünyanın farklı bölgelerine sürgün edilmişlerdir. Bu sürgün sonrasında Yahudiliğe ait Kudüs'teki unsurlar Romalılar tarafından tahrip edilerek yok edilmiştir. Bu sürgününün Yahudiliğe yansıyan boyutuyla en önemli olarak görülebilecek olan Mabet merkezli bir din olan Yahudiliğin mabedi yok edilmiş ve Yahudi ibadetlerinin icra merkezi ortadan kalkmıştır.⁶ Böylece Yahudilik, iki bin yıl sürecek (bazılarına göre hâlâ devam etmektedir) diyaspora dönemine girmiştir. Böylece Yahudilik, toplumun ve devletin merkezinde yer alan mabetlerinden mahrum kalmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak da Yahudi ibadetlerinde birçok değişiklikler yapılmak zorunda kalmıştır. Hatta kurban gibi bazı Yahudi ibadetleri askıya alınmıştır.⁷

2. İnanç Bağlamında Sürgün

İnanç ve ibadet bağlamında Yahudiliğin süregelen bir tarihi vardır. Her dönemin kendine has bazı özellikleri ortaya çıkmış ve Yahudi inancı üzerinde etkisi olmuştur. Yahudiliğin tüm inanç ilkelerinden daha ziyade sürgün ile bağlantılı görünen ve sürgün neticesinde değişikliğe uğramış olan Tanrı, Mesih, ahit ve ahiret gibi inanç unsurları bulunmaktadır.

2. 1. Tanrı

Yahudilikte tek tanrı inancı vardır. Her şeye gücü yeter, her şeyi görür. İnsanüstü bir varlığa sahiptir. Babil sürgünü öncesinde İsrailoğullarının Tanrısı, kendileri için önemli bir koruyucu iken sürgünle birlikte bu anlayış sarsılarak kendi tanrıları Yahve'nin kabul ettikleri kadar güçlü olmadığı, kendilerini koruyamadığı yani aciziyetinin olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Sürgün öncesinde tek tanrı inancı oldukça güçlü iken sürgünle birlikte Yahve'nin yanında başka tanrılara da yer

⁵ Ali Osman Kurt, "İkinci Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2006), 439-441.

⁶ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 124-125; Gürkan, *Yahudilik*, 49-55.

⁷ Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2018), 277.

verilmeye başlanmış hatta birçok Yahudi tarafından Yahve inanmaya layık bir Tanrı olarak bile kabul edilmez olmuştur.⁸

Dönemsel bir zaman dilimini içine alsada Babil sürgünü esnasında, Yahudiler arasında farklı tanrı anlayışlarının görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Sürgün öncesinde Yahuda Krallığında Yahudilerin tek Tanrı'sı mevcutken sürgün ile birlikte çeşitlenmek durumunda kalmıştır. Burada sürgünde buldukları toplum veya toplulukların etkisinin inkâr edilemeyeceği gibi Yahudilerin kendi tanrılarına olan güvenlerinin sarsılması da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Merkezinde mabed olan bir din olarak Yahudiliğin mabedsiz olarak yeniden yorumlanması zorunlu olmuştur. Özellikle Babil sürgünü sırasında Mabel'in yıkılmasından Yahudi Tanrı algısı da nasibini almıştır. Daha önceki dönemlerde Tanrı genellikle bir mekânla, yani mabedin tanrının yeri ve mekânı olduğu kabulü, bütünleşik haldeyken yeni oluşan durum, zorunlu olarak tanrının mekândan münezze bir varlık olması gerektiğini zorunlu kılmıştır. Böylece sürgünde iken Yahudiler arasında "Tanrı her yerdedir" anlayışının zorunluluk gereği geliştirilmiş olduğu söylenebilir.⁹

Her ne kadar sürgünün özellikle Babil sürgününün Yahudiler açısından Tanrı inancında bir zayıflama ya da tek tanrı anlayışından uzaklaşma veya kendi tanrılarından başka tanrılar edinme gibi olumsuz sayılabilecek etkileri olduysa da bir başka açıdan değerlendirildiğinde sürgünün, İsrail halkının ahde uygun davranışlar sergilememelerinin bir sonucu olarak Tanrı tarafından kendilerinin cezalandırılması olarak algılanmasının neticesinde sürgün öncesinde olmadığı kadar monoteist bir tanrı anlayışının belirginleştiği belirtilmektedir.¹⁰ Yani sürgün bir yandan monoteist tanrı anlayışından sapmalara yol açmakla birlikte daha önceden önemsenmeyen ya da değeri bilinmediği kabul edilen monoteist bir tanrı olarak Yahve'nin buyruklarına sıkı sıkıya bir bağlılığın olması gerektiği anlayışının da benimsenmesini sağlamıştır, denilebilir. Böylece Babil sürgününün, Yahudilikteki tanrı inancı üzerinde iki yönlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede sürgün, bazı İsrailoğulları için sürgün öncesinde sahip oldukları ve inanıp kabul ettikleri Tanrı'dan uzaklaşarak sürgünde yaşadıkları milletlerin tanrılarına meyletmelerine sebep olmuştur. Bazı İsrailoğulları için ise sürgün, öncesinde inandıkları Tanrı'ya daha da bilinçli bir şekilde inanıp Tanrı etrafında kenetlenerek birlikteliklerinin korunmasını ve Tanrı'nın monoteist özelliğinin daha da belirginleşmesini sağlamıştır.¹¹

⁸ İşaya, 57:1-13; Hezekiel, 14:1-11; Ali Osman Kurt, *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 82.

⁹ Kurt, "İkinci Mabel Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", 439-440.

¹⁰ Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", *Dini Araştırmalar* 9/25 (Mayıs-Ağustos 2006), 77-78.

¹¹ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (İnanç Esasları)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/204.

2. 2. Kurtarıcı/Mesih

Yahudi dininin ilk dönemlerinde ve Tora'da açık bir şekilde yer almayan Kurtarıcı/Mesih inancı, daha sonraki dönemlerde İsrailoğullarının yaşamış oldukları sıkıntılarla birlikte belirginleşerek Yahudi inançları arasında yer almış ve müessesleşmiştir. Yahudilerin tarihi içerisinde kendisine yer bulan Kurtarıcı/Mesih inancı Talmud'da ayrıntılı olarak işlenmiştir. İlk dönemlerde Yahudilikte var olan Kurtarıcı/Mesih algısı Yahudi kralları ile yakından ilişkili olarak kullanılmaktadır. Krallar, krallık görevlerine mesh edilerek başlamışlardır. Özellikle bu meshetme uygulaması Kral Davud zamanında başlamış ve Davud'un krallık görevine varis olan oğlu Kral Süleyman tarafından devam ettirilmiştir. Böylece mesholma neticesinde krallık görevinde bulunan kişiye Tanrı tarafından yardım edileceği kabul edilmiştir. Bunun neticesi olarak Kral Davud soyu da kutsal bir soy olarak kabul edilmiş ve daha sonra Mesih'in Davud soyundan gelen bir kişinin olacağı inancı gelişmiştir.¹²

Yahudi tarihiyle birlikte farklı şekillerde algılanan Kurtarıcı/Mesih algısı, özellikle Babil ve daha sonra oldukça uzun bir zamanı içine alan Roma sürgünleri neticesinde, İsrailoğullarını diğer milletlerin esaretinden kurtaracak, vaad edilen topraklara yerleştirecek ve yıkılan mabedin yerine yenisini yapacak olan ve Kral Davud soyundan gelecek bir figür olarak gelişmiştir. Mesih beklentisi içinde olan Yahudilere göre Yahudilerin Mesih'i, kendilerine Kral Davud zamanındaki gibi bir İsrail Krallığı oluşturacak, onların orada huzur, mutluluk ve varlık içerisinde yaşamasını sağlayacak ve onlara dinlerinin bütün emirlerini eksiksiz olarak yerine getirme imkânı sunacaktır.¹³ Yahudilikte Mesih inancı tarihsel süreç içerisinde gelişmiş ve dönemselsel olarak da farklı mahiyette algılanmıştır. Özellikle Yahudilerin sürgünler ile birlikte zor durumda olmalarının de etkisiyle Mesih'in, kendilerini daha önce Yahudi tarihinde istenilen bir dönem olan Kral Davud ve Kral Süleyman dönemlerinde olduğu bir ortamda olmalarını sağlayacağı şeklinde bir Mesih anlayışı gelişmiştir. Bu da göstermektedir ki, Yahudilerde Mesih beklentisi sürgünlerle birlikte zor günlerin yaşanmasıyla gelişmiştir.

2. 3. Ahit ve Vaad Edilmiş Toprak

Ahit ve vaad edilmiş toprak anlayışı, Yahudiliğin en belirgin olarak kendini gösteren temel karakterlerindedir. Bu nedenle Yahudilik ahit ve vaad edilmiş toprak ile özdeşleşmiştir. Yahudilik deyince, Tanrı'nın İsrailoğullarının ataları Hz. İbrahim ile yaptığı, Hz. Musa ile yenilediği kabul edilen ve konusu Tanrı'ya itaat ve onun karşılığı olarak vaad edilmiş toprak olan ahit akla gelmektedir. Tanrı'ya itaatleri karşılığında Tanrı, İsrailoğullarına verimli Kenan diyarını vaad etmiştir. Kral Davud ve Süleyman zamanında da İsrail halkı ahit gereği Tanrı'nın buyruklarına riayet neticesinde söz

¹² Jacques Waardenburg, "Mesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 306-309;

¹³ Waardenburg, "Mesih", 29/306-309.

konusu topraklara sahip olmuşlardır.¹⁴ Onlar burada varlık ve huzur içerisinde uzun yıllar geçirmişlerdir. Ancak, Kral Süleyman zamanından itibaren İsrailoğullarının Tanrı'nın emir ve yasalarına uymamaları ya da ihmalkâr davranmaları neticesinde, başka bir deyişle, yaptıkları ahde riayet etmemeleri sonucunda, ilk olarak birliktelikleri bozulmuş ve akabinde kuzeyde yer alan İsrail Devleti Asurlular tarafından yıkılmıştır. Buradaki Yahudiler, Tanrı tarafından Asurlular içerisinde kendi benliklerini kaybetmekle neticelenen bir cezaya çarptırılmıştır. Güneyde yer alan Yahuda Krallığı ise, Babil tarafından yıkılarak buradaki halk Babil'e sürgün edilmiştir. Ahde uymamalarının bir cezası olarak Yahudalılar da sahip oldukları Tevrat, mabed ve vaad edilmiş toprak gibi nimetlerden mahrum kalmış, dinî inanç ve ibadetlerini tam anlamıyla yerine getiremez olmuştur. Daha sonra Yahudiler Babil esaretinden yine Tanrı'yla olan ahitlerine riayet etmeye başlamalarının bir mükâfatı olarak Ezra önderliğinde önceki ile aynı olmasa da Kudüs'e, Mabed'e ve Tevrat'a yeniden kavuşmuşlardır.¹⁵ Yine, ilerleyen dönemlerde ahitlerine riayet etmeyen İsrailoğulları sahip oldukları toprağı ve Mabed'i Roma'nın kendilerini M.S. 70'te Kudüs'ten dünyanın farklı bölgelerine sürgün etmesi neticesinde kaybetmişlerdir.¹⁶

Vaad edilmiş topraklar dışında devletsiz ve mabedsiz olarak varlığını sürdüren Yahudiler, yeni durumlarına göre yeni teolojik yaklaşımlar ve uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu teolojik yaklaşımlar arasında ahit ve vaad edilmiş toprak anlayışı da belirgin unsur olarak varlığını korumuştur. Roma sürgünü sonrasında dünyanın farklı bölgelerinde olmak zorunda kalan Yahudilerin, vaad edilmiş topraklara dönüp mabedi inşa ederek şeriatı tam anlamıyla yaşama arzusu var olmuştur. Bu anlayışla beslenen Siyonizm, özellikle dinî Siyonizm, Yahudiler arasında kabul görmüştür. İsrail Devleti'nin kurulmasında diğer saiklerle birlikte Tanrı ile ahitleşmenin konusunu oluşturan vaad edilmiş toprak anlayışının da yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Öyleki, Yahudi şeriatının tam anlamıyla yaşanabilmesi için vaad edilmiş topraklara Yahudilerin sahip olması bazı Yahudi gruplar tarafında gerekli kabul edilmiştir.¹⁷ Bu açıdan değerlendirildiğinde Babil sürgününün ve özellikle uzun yıllar süren Roma sürgününün Yahudilerin vaad edilmiş topraklarla ilgili anlayışında önemli etkilerinin olduğu söylenebilir hatta ilk olarak Hz. İbrahim ile tanrı arasında gerçekleşen ahide konu olmakla birlikte sürgünlerin, günümüzdeki vaad edilmiş toprak anlayışının şekillenmesinde temel belirleyicisi olduğu kabul edilebilir.

¹⁴ Yaratılış, 17: 2-8; Canan Seyfeli- Hüseyin Akdemir, "Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 244.

¹⁵ Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", 61-63; Seyfeli-Akdemir, "Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı", 244-245.

¹⁶ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik (Giriş-Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/190.

¹⁷ Harman, "Yahudilik (İnanç Esasları)", 43/207.

2. 4. Dünyanın Sonu ve Ahiret

Yahudilikte zaman algısı İslâm ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi çizgisel devam eden bir süreçtir. Yahudilikte ahiret inancının Yahudiliğin kutsal metin anlayışıyla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Talmud'un kutsal otorite olmadığını, sadece Tanah'ın kutsal otorite olduğunu kabul eden Yahudi grupları için ahiret inancı söz konusu değildir. Özellikle Babil sürgünü öncesine ait olduğu kabul edilen Yahudi kutsal metinlerinde doğrudan ahiret inancına dair açık bir ifade yer almadığı bilinmektedir. Sürgün öncesinde, Yahudiliğin ahiret ile ilgili kutsal metinlerinde de söz konusu edilen Şeol anlayışı, Babil sürgünü öncesinde Yahudilerle aynı zaman ve coğrafyada bulunan diğer topluluklarda var olan anlayışla örtüşmektedir. Her ne kadar sürgün öncesine ait metinlerde ahiret ile ilgili net bilgiler yer almamış olsa da sürgün sonrasına ait Yahudi bilgin ve filozofları tarafından ortaya konulan metinlerde ahiret anlayışı yer almıştır. Bunda söz konusu kutsal metinlerde ahirete işaret ettiği düşünülen ifadelerin ve sürgün sonrasında Yahudilerin karşılaştıkları toplulukların ahirete dair inanışlarıyla etkileşimin etkili olduğu söylenebilir.¹⁸

Yahudiliğin sürgün öncesine ait kutsal metinler ile sürgün sonrasına ait kutsal metinler açısından farklılaşan bir ahiret inancının olduğu açıktır. Bu açıdan Yahudilik için Babil sürgünü ile birlikte belirgin olarak farklılaşan bir ahiret inancından bahsetmek mümkündür. Yahudilikte sürgünden önceki dönemde diğer Ortadoğu dinleriyle benzeşen bir Şeol anlayışı hâkim iken sürgünle birlikte bu anlayış zamanla ceza veya mükâfatın gerçekleşeceği bir yer algısına dönüşmüştür.¹⁹ Sürgün sonrasına ait Yahudi kutsal metinlerinde Babil ve Roma sürgünlerinin de etkisiyle Yahudi ahiret inancının şekillenmesinde, sürgünde iken etkileşimde bulunulan diğer kültürlerin etkisinin olduğu belirtilmektedir.²⁰

3. İbadet Bağlamında Sürgün

Yahudilikte ibadetler genel olarak günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır. Bu ibadetlerin geçmişine ve ifade ettiği anlama baktığımızda birçoğunun Yahudi tarihiyle yakından ilgili olduğunu ya da Yahudi tarihi içerisinde oluştuğunu ifade edebiliriz. İnanç unsurlarının bazılarında olduğu gibi ibadetlerde de Yahudilerin tarihteki yaşam şartları etkili olmuştur. Burada her bir ibadeti ele almaktan ziyade sürgün öncesi ve sonrasında farklılık gösterdiği düşünülen ibadetlerin ön plana alınarak çalışmanın sürdürülmesi, daha sağlıklı sonuca varılmasına yardımcı olacaktır.

3. 1. Kurban

Yahudilikte kurban, ibadetin temeli mahiyetindedir. İlk dönemlerden itibaren kurban, farklı şekil ve uygulamalarla birlikte Yahudi tarihinde var olagelen bir

¹⁸ İsmail Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ekim 2015), 57-58.

¹⁹ Taşpınar, *Yahudilikte Ahiret Anlayışı*, 89.

²⁰ Gürkan, *Yahudilik*, 201-202.

ibadettir. Yahudilerin ilk ataları Hz. İbrahim ile birlikte başlayıp devam eden Tanrı'ya sunulan kurban uygulaması, Yahudilikte önemli bir yere sahiptir. Ancak Yahudilikte Hz. Âdem'in çocuklarının Tanrı'ya hediye takdimeleri ve Hz. Nuh'un yakılan takdimesi de yer almaktadır.²¹ Yahudilikte kurban, tanımına bakıldığında kanlı ve kansız kurban şeklinde bir ayrımın olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan tanıma göre Yahudilikte kurban, "ister hayvan ister sebze olsun, Tanrı'ya bağlılığın işareti olarak bir mezbah üzerinde tamamen veya kısmen yok edilen takdime"dir.²² Bu tanımda da belirtildiği gibi kurban ibadeti hayvan veya sebze-meyve-hububat gibi şeyler vasıtasıyla eda edilebilmektedir. Yahudiler açısından ilk peygamber olarak kabul edilen Hz. İbrahim ile Tanrı'nın ahitleşmesiyle yeni bir dönemin başlamasına bağlı olarak kurban ibadeti, Yahudiliğin uzun süren tarihi içerisinde farklı şekillerde de olsa varlığını korumuştur. Hz. Musa döneminde de kurban ibadeti Yahudi toplum hayatının önemli bir parçası olmaya devam etmiş ve bu ibadetin toplumdaki varlığı belirgin bir unsur olarak pekişmiştir. Kurban ibadeti, Hz. Musa önderliğinde İsrailoğullarının çöl yolcuğu sırasında Çadır Mabet ekseni olarak icra edilmiş ve Yahudi inancının belirgin bir unsuru haline gelerek daha sonraki yıllarda örnek alınan bir uygulama olmuştur. Kenan diyarına yerleşen Yahudilerin bölgede bulunan halkın inanç, kültür ve buna bağlı olarak gerçekleştirdiği uygulamalardan etkilendiği ve buna bağlı olarak insanın kurban olarak sunulması uygulamasının yaygın olarak olmasa da Yahudi toplumunda uygulandığı bilinmektedir.²³

Kenan diyarında Kral Davud ve Kral Süleyman dönemiyle birlikte Yahudi Krallığı güçlenmesinin ardından Yahudi toplumunda merkezî Mabet'in hissedilir olmasıyla birlikte, Yahudi toplumunun farklı bölgelerinde bulunan mabet ve mezbahlarda icra edilmekte olan kurban ibadeti merkezî bir hal almıştır. Süleyman Mabedi'nin inşasıyla birlikte tamamen mabet merkezli olmasından kurban ibadeti de etkilenmiştir. Türüne bağlı olarak bazı kurban sunularının sadece Süleyman Mabedi'nde icra edilmesi zorunlu hale getirilmiştir.²⁴

Krallığın ikiye bölünmesinin ardından kuzeyde yer alan İsrail Krallığı Asurlular tarafından yıkılmış ve kısmen asimile olmuşlardır. Güneyde yer alan Yahuda Krallığı Babilliler tarafından istila edilmesinin ardından Yahudiler Babil'e sürgün edilmişler ve Süleyman Mabedi ve içinde bulunan kutsallar yakılıp yıkılmıştır. Bu süreçte Yahudilerin kendine ait bir devletleri olmaması ve mabedsiz kalmaları diğer inanç ve ibadetlerinde olduğu gibi kurban üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Çünkü Süleyman Mabedi'nin, Yahudilerin dinî ve sosyal hayatında yer alması ile birlikte kurban ibadetinin gerçekleşeceği ve kabul olacağı mekân Süleyman Mabedi olmuştur. Babil sürgününde belli bir süre, Yahudilerin Ezra önderliğinde Kudüs'e dönerek Mabet'i yeniden inşa etmesine kadar geçen süre içerisinde, kurban ibadeti askıya

²¹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 170-180.

²² Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 181.

²³ Hâkimler, 11/39; Asiye Aydın, *Yahudilik'te Kurban Fenomeni* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 19.

²⁴ Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 251-254.

alınmıştır. O döneme kadar Yahudiler Mabed'siz kalmışlardır.²⁵ II. Mabed dönemi olarak da bilinen bu dönemde kurban, yeniden Mabed'de yerine getirilmeye başlanmıştır. M.S. 70 yılında Roma'nın Yahudileri Kudüs'ten sürgün etmesiyle birlikte devletsiz ve mabedsiz kalan Yahudiler diğer ibadetlerinde olduğu gibi kurban ibadetinde de yeni uygulama ve anlayışlar geliştirmek durumunda kalmışlardır. Mabed merkeziliğinde icra edilen kurban ibadetinin yerini dua almıştır. Yahudiler ibadetlerini buldukları bölgelerde mabedin yerine koydukları sinagoglara uyarlayarak yapmaya başlamışlardır. Kurban da III. Mabedin yapılmasına kadar askıya alınmış ve onun yerine dua, ibadetin merkezine çekilmiştir.²⁶

Özellikle Roma sürgünüyle birlikte dünyanın farklı bölgelerine dağılan ve oralarda yerleşik hayat süren Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin yıkılması ile birlikte kurban ibadetini icra edebilecekleri bir merkeze sahip olmamaları sebebiyle Mabed dönemlerinde, Mabed ibadetlerinin bir bölümünü oluşturan duaya önem atfetmişlerdir. Sürgün sonrasında dua, bütün Yahudiler tarafından günlük olarak titizlikle yerine getirilmeye başlanmış ve böylece dua, düzenli bir şekilde Mabed merkezli yapılan kurbanın yerine ikame edilmiştir.²⁷

3. 2. Hac

Yahudilikte, Yahudi tarihiyle şekillenen ve değişen bir hac ibadetinden bahsedilebilir. Diğer bazı inanç ve ibadetlerde olduğu gibi hac, Yahudilerin içinde bulunduğu şartlara göre değişikliğe uğramıştır. Yahudilerin yerleşik hayata geçmeden öncesi, dönemi ve sonrasına ait hac uygulamaları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mabed merkezli bir din olmadan öncesi, mabed merkezli din olduğu dönem ve mabedsiz dönem şeklinde olmak üzere Yahudilikteki hac uygulamasını üç döneme ayırmak mümkündür.

Yahudilikte hac ibadetinin şekillenmesinde Hz. İbrahim'in, Harran'dan ayrıldıktan sonra ulaştığı Kenan diyarında Tanrı'yla ilgili gerçekleştirdiği olaylar belirleyici olmuştur. Başka bir deyişle, Hz. İbrahim'in Tanrı'ya sunak yaptığı mekânlar, Yahudiler için kutsal ziyaret mekânları olarak kabul edilmiştir.²⁸ Hz. İbrahim ile başlayan bu durum, Hz. İshak ve Hz. Yakup ile devam etmiştir. Yahudilikte, haccın zaman ve mekânının belirlenmesinde tanrının görünmesi önemli unsur olarak düşünülmektedir. Tanrı'nın görüldüğü yerin, hac mekânı; zamanın ise, hac zamanı olarak kabul edildiği bilinmektedir.²⁹

²⁵ Peter Richardson, *Herod: King of the Jews and Friend of the Romans*, (Columbia: University of South Carolina Press, 1996), 245.

²⁶ Ahmet Güç, "Yahudilik (Mabed-İbadet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/209-211.

²⁷ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 289-290; Güç, "Yahudilik (Mabed-İbadet)", 43/211.

²⁸ Yaratılış, 12: 7- 8; 13: 18; 26: 25; 33: 20; 35: 1-5.

²⁹ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (Haziran 2002), 106

Yerleşik düzene geçene kadar atalara ait mekânlar hac mekânları olarak kabul edilmiş ve yılın farklı dönemlerinde buralara ziyarette bulunmak önemli bir ibadet telakki edilmiştir. Tevrat'ın ifadelerine göre Yahudilerin yılda üç defa hac ibadetini eda etmeleri gerekmektedir.³⁰ Söz konusu olan bu dönemler hasat bayramları olarak da bilinen Fısıh (Paskalya=mayasız ekmek), Şavuot (Pentekost=haftalar) ve Sukkot (çardaklar) bayramlarıdır.³¹ Ancak Yahudilikte hac, Yahudilerin millet olmalarıyla belirginleşmiş ve toplumda dinî anlamda görünür olmuştur. Krallık dönemine geldiğinde hac amaçlı ziyarette bulunulan eski mezbahların bulunduğu mekânlar ile içerisinde Ahid Sandığı'nın bulunduğu ve mabed olması dolayısıyla iki farklı tür hacdan söz edilebilir. Yani Kudüs'te ve civarında gerçekleşen hac ibadeti söz konusudur. Süleyman Mabedinin yapılıp Ahid Sandığı'nın da içerisine konmasıyla başlayan bir merkezleşme sürecinden hac ibadeti de etkilenmiştir. Üç hac bayramının da Süleyman Mabedi'nin inşasıyla oluştuğu ifade edilmektedir. Merkezi bir anlayışla, kurbanda olduğu gibi, hac mekânı olarak da Süleyman Mabedi merkez olmuştur. Babil sürgünü esnasında bu Mabed olmayınca hac da diğer ibadetler gibi uygulanamamıştır. Sürgün sonrası Mabed'in inşasıyla birlikte Süleyman Mabedi eski merkezi mahiyetine kavuşmuş ve ibadetler bu merkezde yapılır olmuştur.³²

M.S. 70 yılından itibaren yurtsuz ve merkezî anlamda mabedsiz bir şekilde sürgünde olan Yahudiler, hac ibadeti ile ilgili olarak yeni anlayış geliştirmişlerdir. Krallık döneminde olduğu gibi bir hac ibadeti söz konusu olmasa da kutsal kabul ettikleri mekânlara ziyaretlerde bulunma gayreti göstermişlerdir. Bu anlamda Süleyman Mabedinden geriye kaldığına inandıkları Ağlama Duvarı neredeyse tüm Yahudiler için zamana bağlı olmaksızın hac amacıyla ziyaret edilen mekân olmuştur.³³

Yahudilikte hac ibadeti Yahudilerin tarihiyle yakından ilişkilidir. Yerleşik hayata geçmeden önceki hac anlayışı ile yerleşik hayata geçtikten sonraki dönem arasında farklılıklar olduğu gibi merkezleşmiş Mabed dönemi arasında da belirgin farklılıklar oluşmuştur. Ancak hac ibadetindeki belirgin değişiklik, kısmen Babil sürgününde görülmekle birlikte Roma sürgünü sonrasında günümüze kadar olan süreçte yaşanmıştır. Son sürgün döneminde Yahudiler, Tevrat'ta yılda üç defa yapılması kendilerine emredilen hac ibadetini zamana bağlı olmaksızın Süleyman Mabedinden geriye kalan Ağlama Duvarı'na gerçekleştirdikleri ziyaretlerle yerine getirmektedir. Özetle sürgünün Yahudilikteki hac ibadeti üzerindeki etkisini haccın zamanı ve ifa ediliş şekli üzerindeki değişiklikler olarak ifade edebiliriz.

3. 3. Dua

Dua, büyük oranda Yahudiliğin diğer ibadetleriyle bağlantılı olarak icra edilen bir ritüeldir. Mabedin olduğu dönemlerde Yahudiliğin en önemli ibadeti kurban idi.

³⁰ Çıkış, 23/14, 17; Çıkış, 34/23.

³¹ Tesniye, 16/16-17; II. Tarihler, 8/13.

³² Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/ 382-386.

³³ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 108.

Geçici bir süre de olsa Babil sürgünü ve daha sonra Roma sürgünü Yahudiliğin ibadet anlayışı üzerinde kalıcı bir değişikliğe sebep olmuştur. Mabedin olduğu dönemler ile mabedin olmadığı dönemler açısından önemli farklılıklar olmuştur. Mabed'in yıkılması ve Yahudilerin sürgün hayatının başlamasıyla birlikte kurban ibadetinin yerine dua ibadeti ikame olunmuştur.³⁴ Yahudilikte günün farklı zamanlarında ve farklı sayılarda icra edilen dua ibadeti söz konusudur. Daniel'e dayandığı belirtilen duruma göre Yahudiler, Hz. İbrahim'e ait olan sabah, Hz. İshak'a ait olan ikindi ve Hz. Yakup'a ait olan akşam olmak üzere üç defa ibadet ve dua icra etmektedir. Daha sonra bu sayı beşe çıkarılmıştır. Mabed merkezli yapılan kurban ve kohenlik ile ilgili uygulamalar yerini sürgün dönemiyle birlikte sinagog merkezli rabbiler rehberliğinde icra edilen Tevrat çalışmaları ve dua ibadetine bırakmıştır. Böylece, Yahudilerin dinî hayatlarında sürgün ile birlikte duanın önemi ön plana çıkmış ve Tevrat'tan, Mezmurlar kitabından ve çeşitli Yahudi din âlimleri tarafından oluşturulmuş, yazılarak derlenen zengin bir dua külliyatı oluşmuştur.³⁵

SONUÇ

Yahudi inançları ve buna bağlı olarak gelişen ibadetleri Yahudi tarihi içerisinde oluşmuş ve şekillenmiştir. Bu duruma bağlı olarak, Yahudi inanç ve ibadetlerinin, kendi tarihlerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Bu sebeple, Yahudiliğin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu sosyal, siyasî, iktisadî gibi durumların inanç ve ibadete yansması kaçınılmaz olmuştur. Bu yansıma bazen az bazen çok bazen de temelden bir değişime sebebiyet vermiştir. Bu değişime sebep olan olayların başında Yahudilerin yaşam biçimleri, inanç ve ibadetleri üzerinde büyük izler oluşturan sürgünler gelmektedir. Hz. Musa ile birlikte temel anlamda şekillendiği kabul edilen Yahudi şeriatının Yahudilerin sonraki tarihi sürecinde de şekillenmeye devam ettiği açıktır. Kırk yıl çöl yolculuğundan sonra yerleşik hayata geçip bir süre sonra da krallık düzeyinde bir yönetime sahip olan Yahudilerin değişen şartlara göre de ibadetlerinde değişikliklerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Tanrı anlayışında Babil sürgünü öncesinde Yahudi Krallığının sınırları içerisinde değerlendirilen tanrı tasavvuru sürgün esnasında evrenselci bir anlayışa evrilerek krallık sınırlarının dışına taşınmış ve evrenselci bir anlayışa dönüşmüştür. Aynı şekilde ilk zamanlarda Yahudiliğin dinî hayatında önemi hissedilmeyen kurtarıcı anlayışı, Yahudilerin kendilerini Kral Davud zamanındaki gibi bir dönemi yaşatacak Kral Davud soyundan birinin geleceği beklentisi sürgün dönemiyle birlikte Yahudi dinî yaşamında belirgin hale dönüşmüştür.

Sürgün, Tanrı ve kurtarıcı anlayışında olduğu gibi Yahudilerin kutsal kitap anlayışı üzerinde de belirleyici bir unsur olmuştur. Özellikle Talmud geleneğinin oluşması Yahudilerin tarihiyle yakından ilişkilidir. Yahudilik, Hz. İbrahim ile Tanrının ahitleşmesine bağlı olarak gelişen vaad edilmiş toprakla özdeşleşmiştir. Söz konusu bu sınırlara sahip olan Yahudiler, inanç ve ibadet açısından tam bir dinî hayata sahip

³⁴ Güç, "Yahudilik (Mabed-İbadet)", 43/211.

³⁵ Gürkan, *Yahudilik*, 282-283.

olduklarını düşünmüşlerdir. Mabed, krallık dönemi öncesinde Yahudilikte önemli bir unsur olmakla birlikte Süleyman Mabedinin Yahudilerin sosyal ve dinî hayatında yer almasıyla beraber vaad edilmiş toprakla özdeşleşen mabed merkezli Yahudilik ön plana çıkmıştır. Sürgün sonrasında Vaad Edilmiş Toprak'la özdeşleşen Yahudiliğin ibadet anlayışı, bazı eksiklikleriyle birlikte devam etmiştir. Ayrıca sürgünde iken ahitleşme ile birlikte kendilerine ait olduğuna inandıkları bu topraklara sahip olma amacıyla dinî bir argümanla ortaya çıkan dinî Siyonizm'in oluşmasında Yahudilerin ahitleşme ve vaad edilmiş toprak inancı etkili olmuştur.

Yahudilikte ahiret anlayışı kutsal kitap anlayışıyla yakın bir ilişkisinin olduğu açıktır. Tevrat pasajlarında doğrudan ahiret söz konusu edilmemiştir. Ancak Talmud metinlerinde ahiret algısı gelişmiştir. Sürgün öncesi metinler ile sürgün sonrası metinlerde yer alan ahiret algısı arasında da belirginleşen bir farkın olduğu açıktır. Bu açıdan sürgünün Yahudiliğin ahiret anlayışı üzerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Sürgün, Yahudi inançlarında olduğu gibi Yahudiliğin ibadet sisteminde etkili olan bir durumdur. Yahudi ibadetinde sürgünün etkili olması iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, sürgün edilen bölgelerde bulunan diğer milletlerin inanç, ibadet ve kültürlerinden etkilenme şeklinde ortaya çıkan yeni durumlardır. İkincisi ise, mabed merkezli bir anlayışın sürgün sonrasında merkezî mabed olmaksızın devam ettirilmesiyle ilgili durumdur. Yani, sürgün sonrasında merkezî bir mabede sahip olmayan Yahudilerin Mabed döneminde Mabed'i merkeze alarak icra ettikleri ibadetlerdir. Kurban, sürgün ile birlikte Mabed olmadığı için askıya alınmış ve onun yerine dua ikame edilmiştir. Hac ibadeti de kurbanda olduğu gibi sürgün döneminde zamana bağlı olmaksızın Süleyman Mabedi'nden geri kaldığına inanılan Ağlama Duvarı'na ibadet amacıyla yapılan ziyarete dönüşmüştür. Sonuç olarak, Yahudi inanç ve ibadet sisteminin oluşumunda Mısır esaretinden kurtuluş ile başlayıp Roma sürgününden günümüze kadar süren uzun bir tarihî geçmiş belirleyici olmuştur. Yahudi tarihindeki sürgünler ise bu unsurların başında yer almıştır. Özetle sürgünler, Yahudiliğin bazı inanç ve ibadetinde anlam ve uygulama açısından değişikliğe sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Hazreti Musa*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Aydın, Asiye. *Yahudilik'te Kurban Fenomeni*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Erbaş, Ali. "İslam Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (Haziran 2002), 97-120.
- Güç, Ahmet. "Yahudilik (Mabed-İbadet)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/207-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Güç, Ahmet. *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2018.

- Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabed ve İbadet*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik (Giriş-Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İsam Yayınları, 2018.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/ 382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik (İnanç Esasları)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/201-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kurt, Ali Osman. "İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2006), 437-454.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudilik'te Sürgün Metaforu: "Boş Ülke" Miti ve "İncir" Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Milel ve Nihal* 5/3 (Eylül-Aralık 2008), 257-267.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün". *Dini Araştırmalar* 9/25 (Mayıs-Ağustos 2006), 61-78.
- Kurt, Ali Osman. *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Meral, Yasin. *Sâmiri'nin Buzağısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Richardson, Peter. *Herod: King of the Jews and Friend of the Romans*. Columbia: University of South Carolina Press, 1996.
- Seyfeli, Canan-Akdemir, Hüseyin. "Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 240-262.
- Taşpınar, İsmail. *Yahudilik'te Ahiret Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ekim 2015.
- Waardenburg, Jacques. "Mesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.